

59. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 10. – Спр. 1521. – Арк. 25.
60. Поз. Студенти голосують... ногами /Поз // Студент революції. – 1931. – №33 – С. 31.
61. К.С. та Т.Б. Цілковита бездіяльність / К.С. та Т.Б. // Там само. – 1932. – №1. – С. 22.
62. ДАВО. – Ф.П. 136. – Оп. 6. – Спр. 608. – Арк. 35.
63. Там само. – Спр. 493. – Арк. 45.
64. Там само. – Ф.П. 457. – Оп. 1. – Спр. 437. – Арк. 7; Спр. 447. – Арк. 32.
65. Стемпківський П. Санітарний стан гуртожитків еспедтехнікуму незадовільний / П.Стемпківський // Радянська Волинь. – Житомир. – 1932. – 19 квітня. – №54 (2300). – С. 2.
66. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 11. – Спр. 326. – Арк. 68.
67. Там само. – Спр. 329. – Арк. 26.
68. Там само. – Арк. 51.
69. ДАВО. – Ф.П. 136. – Оп. 6. – Спр. 608. – Арк. 35.
70. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 10. – Спр. 1521. – Арк. 25.
71. Там само. – Оп. 11. – Спр. 326. – Арк. 69.
72. ДАЖО. – Ф.П. 215. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 7.
73. ДАВО. – Ф.П. 136. – Оп. 6. – Спр. 493. – Арк. 45.
74. М.Х. Готуємось до ювілею М.Горького / М.Х. //Радянська Волинь. – 1932. – 23 вересня. – №132 (2378). – С. 2.
75. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 11. – Спр. 326. – Арк. 76.

Summary

The article deals with the different forms students' party and political activity in pedagogical technical schools of Zhytomyr. This article shows the students' activity in groups, public organizations, the situation of their habitation, feed and grants.

Key words: *students, technical school, communists, campaign, grant.*

Одержано 17 листопада 2012 р.

УДК 94(477.43) "1944/1945"

В.С. Прокопчук

ВНЕСОК ДУНАЇВЧАН – ПРАЦІВНИКІВ ТИЛУ У ПЕРЕМОГУ НАД НАЦИЗМОМ (1944-1945 рр.)

У статті проаналізована діяльність партійних і радянських органів, трудових колективів Дунаєвцького району Кам'янець-Подільської області з надання в 1944-1945 рр. допомоги фронту в розгромі нацистської Німеччини.

Ключові слова: *Велика Вітчизняна війна, окупація, втрати, Перемога, відбудова.*

Тема «Дунаєвеччина в роки Великої Вітчизняної війни» знайшла відображення в низці публікацій¹. Мета цієї статті – показати внесок трудящих

району в перемогу на завершальному етапі війни – після визволення району 31 березня 1944 року і до її завершення.

Райцентр Дунаївці був визволений одним з останніх в області. 31 березня 1944 року Радянське інформаційне бюро повідомило: «Війська 1-го Українського фронту продовжували успішний наступ. Запеклі бої відбувалися сьогодні на підступах до районного центру Кам'янець-Подільської області міста Дунаївці. Німці намагаються великою ціною затримати у своїх руках опорний пункт і важливий вузол шосейних шляхів, який давав їм можливість маневрувати своїми силами. Бійці Н-ського З'єднання (підрозділи 161-ої та 317-ої дивізій. – В.П.). Зламали опір противника і рішучим ударом вибили німців з міста Дунаївці. Нашими військами захоплено велику кількість озброєння і військових матеріалів»².

І, дійсно, сюди противник відводив розгромлені в Проскуріві, Кам'янці-Подільському та інших населених пунктах області військові з'єднання, готуючи прорив на захід. Штаб 4-ої танкової армії повідомляв командування фронту: «... Через містечка Дунаївці, Шатава відходили частини 1, 16 і 17 танкових дивізій, 18, 359, 389 і 371 піхотних дивізій. Крім того, діяли частини танкової дивізії «Адольф Гітлер» і рештки розбитих частин 7 танкової і 68 піхотної дивізій»³.

Очевидці згадують, що дорогами Грушка – Привороття – Великий Жванчик – Голозубинці – Дунаївці зі сходу, Шатава – Гниловоди – Дунаївці з півдня, Дунаївці – Залісці – Балин – Смортич неможливо було не тільки проїхати. І не тільки із-за скупчення людей і техніки. Напередодні випав та інтенсивно танув глибокий сніг. Саме тут Костянтин Симонов спостерігав картину: «За п'ятнадцять метрів від дороги, прямо в болоті, стирчить башня танка... Танк цілий і неушкоджений, він просто втопився в болоті... Коли я нарешті прийшов, повторюю, прийшов, а не приїхав до знайомого ще з Халхін-Гола генерала, то у відповідь на мою лайку з приводу доріг, багнюки і необхідності кинути машину та йти пішки він тільки розсміявся і відповів, що я просто наслідую його власний приклад: щоб не відставати від своїх передових частин, він сам, кинувши машину, останні дві доби також йшов пішки»⁴.

Відступаючи, фашисти нищили підприємства, колгоспні будівлі. Район, який напередодні війни налічував 34 населених пункти, 10164 сільських і 1350 міських будинків, 45519 жителів, мав жалюгідний вигляд⁵. Створена на спільному засіданні виконкому Дунаєвецької районної ради й бюро райкому КП(б)У районна комісія по встановленню злочинів німецько-фашистських окупантів (Ларкін – голова, Бабій – заступник, члени Філоненко Козаревич, Влагова, Векалюк)⁶, відповідні комісії в сільських радах, колгоспах, на підприємствах і в установах засвідчили, що фашисти спалили три і поруйнували одну школу (1198726 крб.), пограбували бібліотеку, зруйнували 2 суконних фабрики і спалили вщент Маківський цукровий завод, поліклініку. Збитки по колгоспу ім. Ворошилова с. Маків склали 14697953 крб., «Змичка» с. Михайлівка – 19375045 крб., ім. Ле-

ніна с. Кривчик – 14 282367 крб., ім. Сталіна с. Блищанівка – 19431622 крб., «Колос» с. Рахнівка – 19514321 крб., ім. Молотова с. Гниловоди – 14462006 крб., ім. Шевченка с. Воробіївка – 18791723 крб., ім. Петровського с. Шатава – 16436943 крб., «Перермога», с. Гута Блищанівська – 2368870, «Ідешер Поер» с. Шатава – 2916322 крб., загалом по 41 колгоспу Дунаєвського району – 392389093 крб.⁷ Серйозних матеріальних втрат зазнав практично кожен селянський двір. У Байрак Маланки (с. Блищанівка) забрали корову, продуктів і грошових податків на суму 2320 крб., у Заєць Тетяни – на 6170 крб., Якубишина Мартина – 6685 крб.⁸, збитки 320 господарів с. Кривчик склали 1701180 крб.⁹ У жительки с. Маків І.М. Олінець окупаційна влада забрала корову – 1982 крб., кукурудзи на 27 крб., 2 рядна – 1200 крб., 6 курей – 300 крб., подушного податку – на 800 крб., м'яса – 750 крб., яєць – 940 крб., молока – на 2100 крб.¹⁰ Збитки суконної фабрики – 7488861 крб., цукрового заводу – 3343 620 крб., загальні втрати по району в цінах 1940 року сягнули півмільярда крб.¹¹

Вже в перші дні почалось формування органів влади, партійних і комсомольських структур. Дунаєвський райком партії 10 квітня 1944 року очолив Ілля Прохорович Ларкін, колишній другий секретар Покровського райкому КП(б)У

Луганської області, райвиконком – Бабій Христофор Тихонович. 2 квітня 1944 року була видана постанова виконкому Дунаєвської районної ради депутатів трудящих за № 1, яка засвідчила повернення району до радянських норм і правил життя. Вона гласила: «30 березня 1944 року героїчною Червоною Армією звільнено м. Дунаївці від німецьких окупантів.

А тому виконком Дунаєвської райради ухвалив:

1. Відновити роботу всіх підприємств, радянських установ та організацій з 2-го квітня 1944 року.
2. Зобов'язати всіх робітників та службовців радянських установ та організацій з'явитися на місце попередньої роботи і приступити до виконання своїх обов'язків.
3. Робочий день в радянських установах та організаціях встановлюється з 9 годин ранку до 5 годин вечора.
4. Директорам підприємств, заводів та фабрик видати накази про внутрішній розпорядок.
5. Попереджується, що винні у невиконанні цього будуть притягнутися до відповідальності згідно з Указом Президії Верховної Ради депутатів трудящих від 26 червня 1940 року.

Голова виконкому райради
депутатів трудящих

Бабій

В. о. секретаря виконкому
райради депутатів трудящих

Іванов»¹³.

Спільними рішеннями виконкому районної ради та бюро райкому партії призначалися голови сільрад, колгоспів, підбирались керівники підприємств, організацій, установ. Прокопчук Василь Іванович згадував: «З речмішком з'явився я на призовий пункт для відправки на фронт. Там був голова райвиконкому Бабій Х.Т., який знав мене ще до війни як грамотного для того часу активіста.

– А ти куди?

– На фронт...

– Нікуди не поїдеш. негайно, сьогодні ж, відправляйся в Рачинці – виконком призначає тебе головою рачинецького колгоспу. Головне твоє завдання – відновити колгосп, організувати посівну, будівництво хат для сімей, яких попалили відступаючі фашисти...

Того ж дня попутними підводами я добрався до Рачинець і ввечері зібрав нараду сільського активу...»¹⁴.

Кам'янець-Подільський облвиконком та обком партії звернулись до трудящих області із закликом взяти активну участь у відбудові народного господарства, посіяти і зібрати з гектара не менше 100 пудів зернових, 200 цнт цукрових буряків, 250 цнт картоплі. «Пам'ятайте, що кожен пуд хліба – це удар по німецько-фашистській армії, – говорилося у зверненні. – Нині працювати треба так, щоб кожен міг сказати про себе: «Я – гвардієць тилу, я все зробив, щоб наблизити день великої перемоги»¹⁵.

А відбудовувати було що. У колгоспах області окупанти зруйнували 16769 будівель, 573 клуби, 201 дитсад, 7115 тваринницьких приміщень, забрали 176238 голів великої рогатої худоби, 198720 коней, 235 472 свині, 158455 овець і кіз, 686648 штук птиці, вивезли 11 парових машин, 312 двигунів, 50 локомотивів, 35 електромоторів, 2 пересувні електростанції, 153 верстати, 1638 автомашин, 34 трактори, 4834 сівалки, 4846 жниварок, 476 молотарок, 1207 сінокосарок, 25988 плугів і тисячі одиниць іншої техніки, обладнання, інвентаря. Загальні збитки по області склали 18588112400 крб.¹⁶

Знадобилося врятоване патріотами обладнання заводів і фабрик. Так група патріотів Маківського цукрового заводу – головний механік І.М. Федорченко, бригадир слюсарів А.І. Берлінський, І. Авраменко, А. Чуга, Й. Вапничний, Я. Трач та інші, очолені М.Л. Чернецьким, – зуміла заховати в ставку, у емкостях насосного відділення основне обладнання, а в ящики для відправки упакувала списані деталі й механізми¹⁷. Не зважаючи на те, що спецкоманда напередодні втечі німців спалила приміщення, все ж основне обладнання збереглося, завод був врятований і вже восени 1944 року дав цукор Батьківщині. 11 жовтня 1944 року перші метри шинельного сукна для армії випустила суконна фабрика. Запрацювали завод «Змичка», молокозавод, артіль «Текстиль».

Нелегкі завдання стояли перед трудівниками села – зібрати колгоспне майно, інвентар, посівний матеріал, організувати весняний посів, відродити ферми, забезпечити збір натуральних і грошових податків у фонд Червоної

Армії. А посівна розпочалася із запізненням із-за бойових дій та зтяжної весни. На 19 квітня 1944 р., скажімо, у с. Михайлівка було посіяно лише 21 га вівса, 7 – ячменю, 12 – гороху – 43 відсотки наміченого. Не вистачало посівного матеріалу, тягла, техніки і людей. Тягар перекладався на жінок і підлітків. За інформацією голови Михайлівської сільради П.М. Ковалю, «старими керівниками перед приходом Червоної Армії було роздано жителям села 152 цнт ячменю, 112 цнт гороху, 40 цнт вівса, а повернуто лише 70 відсотків», з райвиконкому поступила команда: до 6 години ранку зібрати решту насіння, працювати в полі з 6-ої ранку і до смеркання, посів закінчити до 1 травня¹⁸. 23 квітня на засіданні виконкому знову обговорювався хід посівної кампанії, яка проводилася низькими темпами. Завідувач початковою школою С.І. Прокопчук пропонував «до посівної віднести дуже серйозно, мобілізувати всі сили, усіх цілком дорослих, не спиратись тільки на підлітків, не розкачуватися»¹⁹.

Гостро стояло питання збору зерна у фонд РСЧА, виконання інших податків. Наприклад, у Михайлівській сільській раді лише у фонд армії до 1 травня 1944 р. треба було поставити 374 цнт зерна, 3100 штук яєць, а ще й кількості центнерів молока, м'яса. І це – з розорених війною селянських дворів. Збір, зрозуміло йшов низькими темпами. У той же час райвиконком і райком партії вимагали негайного виконання нових завдань. «Голові сільської ради с. Михайлівка т. Ковалю. Категорично вимагаю протягом трьох діб забезпечити збір військового податку 3 тис. і сільськогосподарського 20 тис. із платників вашого села. Гроші щоденно здавати в банк», – гласила одна з чисельних телеграм²⁰. І люди, як і вся держава, з останніх сил підтримували армію, забезпечували її усім необхідним, щоб наблизити перемогу.

Одним із способів такої конкретної допомоги був збір коштів на танкову колону «Радянське Поділля». Обком партії і облвиконком схвалили і поширили ініціативу колгоспників Волочиського району про будівництво за власні кошти танкової колони. «Ми, колгоспники, не можемо стояти осторонь велетенської боротьби з німецько-фашистським загарбниками. Всі наші помисли з тими, хто в перших рядах пробиває дорогу до перемоги, – говорилося в їх зверненні. – Ми закликаємо трудящих Кам'янець-Подільської області підтримати наш почин і внести свої заощадження на побудову танкової колони»²¹.

У відповідь 27 липня 1944 р. Дунаєвецький райком КП(б)У та райвиконком прийняли постанову «Про збір коштів на танкову колону «Радянське Поділля», якою підтримали волочиських трудівників і зобов'язали керівників підприємств, організацій, установ, голів сільських рад та колгоспів «провести широко-масово-роз'яснюючу роботу серед широких мас населення, добитися добровільного внеску своїх коштів на побудову танкової колони «Радянське Поділля» під лозунгом «Все для фронту!», довели контрольні цифри»²².

Село Блищанівка здало у фонд танкової колони 9 тис. крб., колектив суконної фабрики – 100 тис²⁴, Маківського цукрозаводу – 109275 крб. та ще 12950 крб. облігаціями державної позики. У листі на ім'я Верховного Головнокомандуючого Й.В. Сталіна директор заводу Іванов, парторг Кругельницький, голова завкому Шпортак просили «внесені засоби спрямувати на побудову танка «Маківський цукровик» й обіцяли до 27-ої річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції відновити завод і виробити 1944 року не менше 75 тис. пудів цукру. 18 березня надійшла телеграма-відповідь Верховного Головнокомандуючого, в якій зазначалося: «Прошу передати робітникам, робітницям, інженерно-технічним працівникам Маківського цукрового заводу, які зібрали 109275 крб. грішми і 12 950 крб. облігаціями держпозики на будівництво танка «Маківський цукровик» танкової колони «Поділля», моє велике вітання і вдячність від Червоної Армії. Й. Сталін»²⁶.

Кампанія закінчилася успішно. Секретар Дунаєвського райкому КП(б)У І.П.Ларкін і голова райвиконкому Х.Т. Бабій відрпортували Й. Сталіну, що на побудову танків «Трудівник Дунаєвщини» район зібрано 1055000 крб. Телеграмою Верховний Головнокомандуючий подякував трудящим району за їх внесок у боротьбу з нацизмом²⁷. 8 лютого обласна та районні газети повідомили: «Цими днями танкова колона «Радянське Поділля» вирушила на фронт для поповнення бойової техніки військ генерал-полковника Рибалка»²⁸.

Радянський режим посилював свою владу на визволених територіях. 10 червня 1944 р. директивним листом районна рада зажадала від голів сільрад на розширених зборах активу сіл обрати перші повоєнні виконкоми, розширивши таким чином коло відповідальних за організацію господарського, культурно-освітнього й побутового життя сільських громад. 1 липня був сформований виконком Блищанівської сільради (Д.В. Цвітун – голова, Т. Д. Мосьондз – заступник, Г.В. Якубишена – секретар, О.С. Боднар, М.Я. Шевчук – члени)²⁹, 6 липня – виконком Михайлівської сільської ради (П.М. Коваль – голова, Я. А. Федорів – заступник, С.С. Підпригора – секретар, Е.А. Чекалюк, В.С. Ваврентюк – члени)³⁰. Аналогічні збори відбулися в усіх селах району. Формувались і комсомольські осередки. А 15-16 лютого 1945 р. на VI комсомольській звітно-виборній конференції було обрано бюро райкому комсомолу в складі **Сенік** – першого секретаря, Тижа – другого, Степанова, Елманової, Іванова, Ковальчука, Борисова³¹.

Посилювалась і дисципліна. Рішенням бюро райком КП(б)У та райвиконкому за невиконання графіки вивезення хліба державі, «за прояв саботажу у виконанні хлібопоставки» голову колгоспу с. Дем'яківці Мокринського було звільнено з посади, прокурору Казаревичу рекомендовано «притягти його до судової відповідальності», голові колгоспу ім. Чкалова Папуницькому «за невиконання п'ятиденного завдання» оголошено сувору догану, кількох голів колективних господарств було попереджено про наслідки із зволіканням хлібоздачі³². Военний час диктував свої методи управ-

ліній. Одне з липневих 1944 року засідань Михайлівського сільвиконкому було присвячене питанню дисципліни в колгоспі. Рішення гласило: «... Громадян, які не підкорюються бригадиру, голові колгоспу і не з'явилися на засідання правління, оштрафувати: Миронюк Докію – на 3 трудовні, ланкову Лазарук Югину – 3 трудовні, Федорову Ксеню і Керничну Тетяну – попередити»³³.

Водночас проводилась агітаційно-пропагандиська робота, організовувалося соціалістичне змагання. 28 липня облвиконком та обком партії підвели підсумок змагання колгоспів, констатували, що план весняної сівби по області був виконаний на 116 % – посіяно 499477 га. Перевиконав план посіву ярих культур і Дунаєвецький район. Успішно відбудовувалися тваринницькі ферми. Колгосп «Шлях Леніна» с. Нестерівці було визнано кращим в області і відзначений перехідним червоним прапором облвиконкому та обкому партії³⁴.

Учасники районних зборів передовиків сільського господарства в листах до Й. Сталіна і М. Хрущова доповіли: «Як тільки Армія рідна прийшла та волю нам принесла, ми взялись за колгоспів відбудову, щоб стали вони багатими знову. Своєчасно сівбу закінчили – основу врожаю високого заложили. Турбуємось про колгоспні ферми. Хочемо їх відбудувати, щоб були в нас і коні, і вівці, і телята». Від імені всіх працівників аграрного сектора вони обіцяли домогтись 100 пудового врожаю зернових та 250 цнт цукрового буряка з гектара, не менше 2000 літрів молока від кожної корови за рік, по 14 поросят від свиноматки, відбудувати в кожному колгоспі не менше як по 3 ферми, забезпечити теплу і ситу зимівлю тварин³⁵.

Організовано проходили перші жнива. Старі і діти, жінки працювали від зорі ранішньої до зорі вечірньої. Успішному вирішенню завдань, що стояли перед працівниками сільського господарства, сприяла Дунаєвецька МТС (директор Ф.П. Гоголь), яка до жнив відремонтувала і поставила до ладу 21 трактора, 12 плугів та багато іншої техніки. Горчичанські жаткарі А. Слободян і В. Гуменюк за 3 дні скошили жаткою 33,3 га хліба. Цей рекорд був відзначений і районною газетою «Ленінський шлях»³⁶.

25 серпня 1944 року хлібороби Миньковецького району, більшість сіл якого згодом ввійшли до складу Дунаєвецького, достроково виконали план хлібоздачі, річний план сінопоставок упорали на 100, молока – на 80, а м'яса – на 40 відсотків³⁷.

Відроджувалося промислове виробництво. Приклад показувала суконна фабрика (директор Хуторів). До ткацьких верстатів на суконній фабриці стали ветерани виробництва, вливалася і молодь, якій вони передавали досвід. Чесальниця М.М. Добжанська виконувала планові завдання на 180, ткалі О.Ф. Корнілова і Н.П. Мартинюк – на 120 відсотків³⁸. Завод «Змичка», який очолював В. Коломієць, за жовтень 1944 р. дав продукції на 92225 крб., значно перевиконавши план³⁹. Дунаєвецька контора зв'язку у всесоюзному змаганні зайняла третє місце і отримала Почесну грамоту і

грошову премію Наркомату зв'язку СРСР⁴⁰. До кінця року дали продукцію артілі «Праця інвалідів» (Жуппервассер), «Текстиль» (Висоцький).

Влада дбала про відновлення шкіл. 25 травня райвиконком прийняв постанову «Про ремонт шкіл і забезпечення шкіл та учителів паливом», визначив невідкладні завдання: «Враховуючи, що під час окупації школам завдано великих матеріальних збитків і з метою забезпечення нормальної роботи шкіл, необхідно приступити до ремонту і обладнання шкіл. Ремонт і обладнання шкіл розпочати з 1-го червня і завершити 1 серпня 1944 року».

Термін два місяці був досить стислий, тому до справи підключився не лише райвідділ освіти, його завідувач П.Ф. Щербина, який замінив на цій посаді І.В. Алексеева, а й фінвідділ (Чубар), райплан (Леонович), комунвідділ (Дерикоз), голови сільрад і колгоспів⁴¹. Спільними зусиллями були проведено ремонтні роботи на суму 90 тис. крб., завезено палива на 48 тис. крб. Район отримав 4000 зошитів, 3500 олівців, 3700 пер, 400 букварів і понад 600 інших підручників. У фонд дітей фронтовиків було зібрано 15 тис. крб. На 1 вересня 32 школи прийняли 4756 учнів різного віку, їх навчали 180 педагогів⁴².

З перших доходів і дотацій 28 липня 1944 року був сформований перший повоєнний бюджет району: доходи передбачалися в сумі 2 млн. 684 тис. крб. і така ж сума виділялася на видатки⁴³.

Злидні, бідність, відсутність належного медичного обслуговування спричинили загрозу висипного тифу. На пропозицію зав. районним відділом охорони здоров'я В.Влагової райвиконком затвердив відповідні заходи, зобов'язав голів сільрад, колгоспів і медпрацівників «протягом 24-х годин побудувати примітивні вошобойки та перепустити через них одяг всього населення»⁴⁴.

Зважаючи на військові дії й можливість проникнення ворожої авіації на звільнені території, райвиконком створив міський штаб протиповітряної та протихімічної оборони в складі начальника МППО голови райвиконкому Бабія, голови районної ради Тсовіахіму начальника штабу Пантелімонова, начальника райвідділу НКВС Пономаренка, начальника пожежної дружини Савіцького, зав. райздороввідділом Влагової, начальника контори зв'язку Штейнберга, зав. військовим відділом райкому партії Ельманова. Він зобов'язав керівників суконної фабрики, механічного заводу «Змичка», маслозаводу, райспоживспілки сформувати групи самооборони. Чотири групи самозахисту з домогосподарок і службовців створила селищна рада, групу самоохорони з 25 осіб – штаб ППО, встановлювалося чергування, проводилося навчання⁴⁵.

Почастішали випадки підризу дітей на залишених боєприпасих. Райвиконкомом затвердив графік розмінування території району, збору боєприпасів, у першу чергу на пасовищах, у кущах, ставках і ріках, лісах, на полях зернових, овочів, сіна, встановив жорсткий контроль за його виконанням. Тільки протягом квітня – серпня 1945 року було виявлено і знеш-

коджено 744 одиниці боеприпасів⁴⁶. Однак випадки підриву дітей мали місце ще й на початку 50-х років.

Особливу турботу влада приділяла інвалідам, сім'ям фронтовиків, дітям – сиротам. Здійснювалась відбудова спалених у ході війни будинків, особливо в с. Рачинці, ремонт житла, завіз дров. На початок 1945 року в Дунаєвському районі проживало 75 круглих сиріт, батьки яких загинули в боротьбі з фашистами. Вони або утримувалися в дитбудинку (зав. Боднар), або перебували під опікою родичів й зусиллями місцевої влади забезпечувались взуттям, одягом⁴⁷.

Навіть в умовах війни на звільненій території відновлювалася спортивна робота. Район взяв активну участь у всеукраїнській спартакіаді 1945 року. Шляхом кооперації матеріальних і фінансових зусиль формувалася спортивна база. Зокрема, завод «Змичка» отримав завдання вилити 5 ядер і 5 дисків, промкомбінат – виготовити чохли для м'ячів, 2 волейбольні сітки, 2 комплекти городків, 15 гранат та інше спортивне спорядження⁴⁸.

Водночас район взяв участь і в інших загальнодержавних заходах. В умовах гострої нестачі робочої сили, організовував відправку молоді в ремісничі, залізничні й інші училища і школи ФЗН. Наприклад, 3 жовтня 1945 року було прийняте рішення, підписане головою райвиконкому Яковлевим, про відправку до шкіл ФЗН протягом 5 жовтня – 15 листопада 1945 року 100 юнаків з сільської місцевості 1928 року народження. І це завдання було виконане у встановлений термін⁴⁹.

10 вересня 1944 року військовий трибунал під головуванням майора юстиції Аніканкіна, членів трибуналу молодшого лейтенанта Смирнова і Трапезнікової, за участі прокурора майора юстиції Петенко судив 28 зрадників Батьківщини – колишнього начальника поліції Войтюка, поліцаїв Магера, Жеребкова, Кобиляра, Ющишена, Керничного, Лізвінського та інших. Мати закатованого підпілля з Віньковець Володі Гудованого Софія Михайлівна звинуватила поліцаїв Кушніра і Магера у вбивстві сина. Коли під час розстрілу йому вдалося втекти й добігти до скирти, ті догнали змученого допитами хлопця і застрелили. Скригленко засвідчила, що 78 інвалідів Кривчицького будинку інвалідів в урочищі Солонинчик також і розстрілювали поліцаї Кушнір, Керничний, Магера, Жеребков. Військовий трибунал засудив 24 зрадників до розстрілу, 4-х – до 20 років таборів кожного⁵⁰.

Повні гарячого бажання допомогти синам, чоловікам, батькам, які воювали на фронтах, і старі, і малі робили все, щоб наблизити перемогу, з власних дворів, з колгоспів вносили у фонд перемоги і кошти, і зерно. Патріотизм яскраво ілюструє рішення загальних зборів трудівників блищанівського колгоспу: «У дні, коли наша рідна Червона Армія, перемагаючи жорстокий опір ворога, одержує одну блискавичну перемогу за другою, у нас тільки одна думка – більше допомогти рідним воїнам, забезпечити їх хлібом, м'ясом та іншими продуктами. 1200 пудів хліба, що ми маємо здати у фонд перемоги, – це наш дарунок Червоній Армії за визволення нас з німецької неволі»⁵¹.

За 8 повоєнних місяців в області було відбудовано 1622 колгоспи, 66 МТС, 6 МТМ. До 24 вересня трудівники полів області повністю виконали державний план хлібоздачі, а до ювілейної дати і додаткове завдання. Було відбудовано 4570 тваринницьких ферм, цукровики, у тому числі й маківські, дали країні 57000 цнт цукру. На 109 відсотків виконали річний план 20 маслозаводів. Було відремонтовано 10 тис. хат колгоспників. 1407 шкіл прийняли 243 тис. учнів. Відновив роботу Кам'янець-Подільський учительський інститут. На шахтах Донбасу працювало 20 тис. посланців області⁵².

У цих досягненнях була й частка трудівників Дунаєвеччини, які на 1 лютого 1945 року внесли у фонд перемоги 17 тис. цнт хліба, «у 40 колгоспах відновили діяльність 154 тваринницьких ферми, перевиконали контрольні цифри відновлення поголів'я великої рогатої худоби, свиней, птиці. За підсумками 1944 року тваринницька ферма голозубинецького колгоспу імені 13-річчя Жовтня була визнана переможцем соцзмагання, отримала перехідний червоний прапор облвиконкому та обкому КП(б)У і премію 25 000 крб.⁵⁴

За неповних півроку 1941-го, дев'ять місяців 1944-го і 1945 рік до лав Червоної Армії з Дунаєвцького району було мобілізовано 13942 юнаки⁵⁵. Четверо з них – Г.К. Атаманчук з Тернави, Д.Г. Бачинський зі Смотрича, М.С. Майдан з Великого Жванчика, Ф.М. Рогульський із Зеленча – стали Героями Радянського Союзу. Жителі Дунаєвеччини за участь у Великій Вітчизняній війні удостоїлись 4530 орденів і 1979 медалей. На жаль, більше половини з них додому не повернулися. Книга пам'яті зафіксувала 8345 прізвищ загиблих на фронтах. Їх пам'ять увічнили 76 обелісків⁵⁶.

На 1 січня 2012 року в Дунаєвцькому районі проживало 594 солдатських вдови, 3997 учасників війни, 7604 дитини війни. Якщо 1975-го 30-річчя Перемоги в районі ще відзначило 6000 фронтовиків, 40-річчя – 3200, 50-річчя – 1864, то сьогодні залишилося лише 269 учасників бойових дій⁵⁷, у більшості населених пунктів – жодного: один за одним відлітають вони у пам'ять.

Примітки

1. Прокопчук В.С. Дунаївці: краєзн. нарис / В.С. Прокопчук. – Львів: Каменяр, 1989. – 80 с: іл.; Його ж. Дунаєвеччина в роки Великої Вітчизняної війни: краєзн. матер., бібліогр. / В.С. Прокопчук. – Дунаївці, 1990. – 30 с: іл.; Хотюн Г.М. Дунаївці / Г.М. Хотюн // Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область / редкол.: Мехеда М. І.(голова), Галай Д.М. (відп. секр.) [та ін.]. – К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. – С. 237-247; Прокопчук В.С. Тернова стежка: нариси, оповід. / В.С. Прокопчук. – Хмельницький: Облполіграфвидав, 1991. – 84 с; Оліневич С.С. ім несемо свою любов / С.С. Оліневич // Книга пам'яті України. Хмельницька обл.: іст.-мемор. вид.: В 10 т. / облредкол.: Дарманський М.М. (голова), Шиманський ІХ. (відп. ред.), Буб'яков І.Т. [та ін.]. – Хмельницький: Поділля, 1995. – Т. 3: Деражнянський і Дунаєвцький райони. – С. 237-243; Прокопчук В.С. Два села – жодна доля / В.С. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. – 272 с: іл.; Його. У вічній скор-

- боті / Віктор Прокопчук // Книга скорботи України. Хмельницька область / облредкол.: Роздобудько А.Г. (голова), Шиманський І.Х. (відп. ред.), Боднар І.М. [та ін.]. – Хмельницький: Поділля, 2003. – Т. 1. – С. 309-316.
2. Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941-1945 рр.): зб. док. і матер. – Львів: / Каменяр, 1969. – С. 302.
 3. Там само. – С. 304.
 4. Симонов К.М. Собрание сочинений в десяти томах / К. Симонов. – М.: Художественная л-ра, 1983. – Т. 9.: Разные дни войны. Дневник писателя, т. 2 (1942-1945 гг.). – С. 314.
 5. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО) – Ф.р. 338. – Оп. 5. – Спр. 118. – Арк.. 34.
 6. Там само. – Ф.р. 1042. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк.. 222.
 7. Там само. – Ф.р. 863. – Оп. 3. – Спр. 220. – Арк.. 2-3.
 8. Там само. – Ф.р. 864. – Оп. 3. – Спр. 221. – Арк.. 73, 120.
 9. Там само. – Спр. 239. – Арк.. 10.
 10. Там само. – Спр. 242. – Арк.. 15.
 11. Архівна довідка від 29 листопада 1988 р. № 230, надіслана завідувачому Дунаєвським райВНО Прокопчуку В.С. за підписом директора Державного архіву Хмельницької області С.М. Федоренка і ст. методиста І.М. Чернікова.
 12. Ілля Прохорович Ларкін (1907-1969) народився на ст. Нарашкіна Орловської губернії. 1929 року переїхав на Донбас, працював шахтарем, секретарем комсомольської організації. 1932 року вступив до лав ВКП(б), підвищував політичну освіту на різних курсах, був секретарем парткому, заступником директора радгоспу «Привольє», інструктором Ворошиловградського обкому КП(б)У, другим секретарем Покровського райкому партії, а після визволення Донбасу – першим секретарем цього ж райкому. У Дунаївці на посаду першого секретаря був направлений ЦК К11(б)У і вже 3 квітня 1944 р. був взятий на облік райвіськкоматом. 1948 року переведений в Кам'янець-Подільський на посаду директора швейної фабрики. Похований на руськофільваровецькому кладовищі.
 13. ДАХО. – Ф.р. 1042. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 1.
 14. Прокопчук В.С. Два села-одна доля... – С. 15.
 15. Поділля у Великій вітчизняній війні... – С. 333.
 16. Там само. – С. 322-323.
 17. Див. детальн.: Прокопчук В.С. Тернова стежка... – С. 61-70.
 18. ДАХО. – Ф.р. 3824. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 28.
 19. Там само. – Ф.р. 2370. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 80, Зв. – 81.
 20. Там само. – Ф.р. 3824. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 8.
 21. Поділля у Великій Вітчизняній війні... – С. 243.
 22. ДАХО. – Ф.р. 1042. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 229.
 23. Прокопчук В.С. Два села-одна доля... – С. 16.
 24. Ленінський шлях. – 1944. – 30 верес. (№18). – С. 2.
 25. Там само. – 1944. – 17 верес. (№ 17). – С. 2.
 26. Повний текст листа до Верховного Головнокомандуючого І. В. Сталіна та його відповідь були вміщено в спецвипуску заводської стінгазети, у 70-х роках переданої до музею села Макова, що розміщувався в старому приміщенні Маківської СШ.
 27. Ленінський шлях. – 1944. – 7 листоп. (№25). – С. 2.

28. Поділля в роки Великої Вітчизняної війни... – С. 361-362.
29. ДАХО. – Ф.р. 2370. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 83.
30. Там само. – Ф.р. 3824. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 18.
31. Ленінський шлях. – 1945. – 21 лют. (№ 10). – С. 2.
32. ДАХО. – Ф.р. 1042. – Оп. 2. – Спр. 12. – Арк. 41.
33. Там само. – Ф.р. 3824. – Оп. 1. – Спр. 15-15 зв.
34. Поділля у Великій Вітчизняній війні... – С. 345.
35. ДАХО. – Ф.р. 2370. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 83.
36. Ленінський шлях. – 1944. – 14 серп. (№11).
37. Поділля у Великій Вітчизняній війні... – С. 345.
38. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область... – С. 244.
39. Ленінський шлях. – 1944. – 7 листоп. (№25).
40. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область... – С. 245.
41. ДАХО. – Ф.р. 1042. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 41.
42. Ленінський шлях. 1944. – 7 листоп. (№25). – С. 2.
43. ДАХО. – Ф.р. 1042. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 70.
44. Там само. – Арк. 14.
45. Там само. – Арк. 256.
46. Там само. – Спр. 10. – Арк. 95.
47. Там само. – Арк. 190.
48. Там само. – Спр. 12. – Арк. 31.
49. Там само. – Арк. 42.
50. Ленінський шлях. – 1944. – 14 верес.(№16).
51. Григоренко О.П. Дунаєвеччина в роки Великої Вітчизняної війни / О.П. Григоренко // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: матер. наук, краєзн. конф. – К.: Рідний край, 1997. – С. 127.
52. Поділля в роки Великої Вітчизняної війни... – С. 351-352.
53. Ленінський шлях. – 1945. – 21 лют. (№10).
54. Там само. – 11 лют. (№8).
55. ДАХО. – Ф.р. 1042. – Оп. 2. – Спр. 12. – Арк.. 42.
56. Книга пам'яті України. Хмельницька область... – Т. 3. – С. 315.
57. З інформації, наданої головою Дунаєвцької районної організації ветеранів війни і праці П.В. Скоробогачем 18 січня 2012 р.

Summary

The article analyzed the activity of the party and soviet authorities, labor groups of Dunayevetskyi region Kam'yanets-Podilskyi district and the assistance to the front in the defeat of Nazi Germany in 1944-1945.

Key words: *The Great Patriotic War, occupation, loss, victory, reconstruction.*

Одержано 18 жовтня 2012 р.